

*М. Прокоп, доктор. III курсу
кафедри Східної Європи Університету Миколи Коперника
в Торуні (Польща, м.Торунь)*

**Трансформація політичної системи України: баланс на
грані демократії і авторитаризму**

*Робота виконана на кафедрі Східної Європи
Університету Миколи Коперника в Торуні*

24 серпня 1991 року Україна, одна з колишніх радянських республік, стала незалежною. Це був її перший крок на шляху до демократії і можливість творення своєї власної політичної системи. Незалежність дала Україні багато можливостей: встановлювати напрями зовнішньої політики, доступ до міжнародних організацій. Метою даної роботи є аналіз трансформації української політичної системи в контексті балансування на грамі демократії і авторитаризму.

Ключові слова: Україна, гібридний режим, політична система, трансформація.

Prokop M. The transformation of the political system of Ukraine: balancing on the edge of democracy and authoritarianism. On August 24th, 1991 Ukraine, one of the former Soviet republics, gained independence. It was the first step towards democracy and possible creation of it's own political system. Independence gave Ukraine many opportunities to set the directions of foreign policy, to cooperate with chosen states and access to international organizations. The aim of this work was to analyze transformation of the Ukrainian political system in the context of balancing per gram of democracy and authoritarianism.

Key words: Ukraine, a hybrid regime, the political system, transformation.

Вступ. Метою даної роботи є аналіз і вияснення політично-правової специфіки української держави підсумок спору відносно низької функціональності політичної системи України. Головна слабкість цієї системи, що значною мірою впливає на її ефективне функціонування, є зв'язок між

правлячою елітою і олігархічними групами. Дисфункціональність української політичної системи збільшує високий рівень соціального невдоволення населення (з 2004 року загальна апатія і відсутність соціальної мобілізації) і негативна оцінку якості управління, що багато в чому сприяє "дрейфування" України на grenі між демократією і авторитаризмом, також відомій як проміжна зона або "сіра зона" між двома точками континууму, або як гібридний режим.

1. Понаття гібридних режимів

Категорія гібридних режимів як правило, застосовується до еволюції, яка відбувається у Східній Європі, зокрема, в колишніх радянських республіках. Одним з перших поняття "гібридно горезиму" вжив угорський соціолог Едвард Ганкіс для визначення систему комуністичного уряду Угорщини Яноша Кадара [1, с 26-35]. Серед дослідників гібридні режими слід також визначити Гульермо О'Доннелла [2], Ларрі Даймонда [3] і Філіпа Шміттера [4], вважається, що це вони зробили перші спроби інтерпретування поняття гібридних режимів і ввели це поняття до наукового обігу. Серед дослідників, треба виділити Лукана Вея і Стівена Левітцого [5], які вказують на термін конкурентного авторитаризму (*competetive authoritarianism*) визначивши його як гібридний режим. Український дослідник Микола Рябчук [6] також використовує поняття конкурентного авторитаризму (*competetive authoritarianism or semi-authoritarian*) і " сірої зони " (*grey zone*), Геннадій Шипунов використовує визначення гібридного політичного режиму [7]. Російські політолог Дмитро Фурман, використовує термін імітаційної демократії [8].

Існує багато метод теоретичного осмислення концепції гібридних режимів, в основному через сукупність поняття демократії і авторитаризму. Знаючи про множинність концепцій гібридних режимів, автор в цій статті основну увагу приділяє аналізу підходу розробленого двома польськими дослідниками

Анджеєм Антошевским і Річардом Хербутом контексті посилання до концепцій англomовних дослідників.

До основних причин країн, приналежних до стрефи континуум А. Антошевський і Р. Хербут [9] визначають важку економічну ситуацію та політичну культуру держави, додавши, що на додаток до раніше згаданих показників накладається затримка у політичному розвитку країни (що розуміється як відсутність реального суспільного поділу партійної системи та відсутність громадянського суспільства). Показник економічної неефективності і затримка політичного розвитку взяті з концепції О'Доннелла, він стверджує, що приналежність держави до країн має вплив глибока соціально-економічна криза, яка є результатом переходу від авторитарного режиму[2]. У цьому випадку, стабільне політичне середовище, пов'язане з економічною стабільністю в країні, і тому країнах делегативної демократії поліпшення життя суспільства є одним з основних аспектів програм кандидатів на посаду президента і політичних партій.

На думку, Томаса Карозерса перебування в "сірій зоні" може бути результатом недостатнього плюралізму (*feckless pluralism*), або домінації певних політичних сил (*dominant-power politics*). В ситуації недостатнього плюралізму в суспільстві залишається певний рівень політичної свободи, регулярні вибори, у владі є різні політичні партії, при чому за участь суспільства в політиці заключається тільки в процесі голосування, а політичні партії, які борються за владу є скорумповані і недоступні для звичайних громадян. В домінуючих режимах політичної влади, незважаючи на всі демократичні стандарти, не відбувається заміна політичної еліти, що в свою чергу призводить до розмивання межі між правлячою партією (лідер) і державою [10].

З роздумів Т. Карозерса виникає, що на приналежність держави до стрефи континуум між демократією і авторитаризмом має вплив фактор множинності і

різноманітності партійної системи. Коли принцип плюралізму не реалізований, заміна влади та акт голосування стають простою формальністю, правляча еліта не створюються різними політичними партіями, а суспільство стає апатичним і не зацікавлені в існуючій політичній реальності країни. Це сприяє тому, що при існуючих демократичних принципах застосовуються недемократичні інструменти, а це, у свою чергу, викликає середині країни перетворення з одного режиму в інший, так як вона має в собі властивості, двох політичних режимів і можна його назвати як гібридний політичний режим.

До найважливіших властивостей цих гібридних систем, А. Антошевський і Р. Хербут включають концентрацію влади в руках глави держави, яка походить з ривалізаційних виборів. Аналогічні висновки висуває О'Доннелл, який вважає, що ці режими характеризуються низькою інституціоналізацією влади о тим що перемога на виборах дає переможцю право управляти на свій розсуд. Цей показник став одним з основних критеріїв селекції демократії О'Доннеллом на: електоральну демократію і псевдодемократію (квазідемократія). Перша характеризується циклічними ривалізаційними і справедливими виборами і мінімальним захистом свобод громадян. Псевдодемократія близька до електоральної демократії по відношенню до рівня плюралізму, конкурентоспроможності партійної системи та використанням громадянських свобод але використовується в ній виборчи домінування "партії влади", позбавивши реального політичного значення виборів до парламенту, блокуючи формування і діяльність опозиції та порушення прав людини. Описані О'Доннеллом політичні режими близькі до демократії, в той час ними не є тому, що їм не вистачає стабільності і консолідації демократичних традицій. Їм потрібен час для консолідації певних демократичних стандартів, з іншого боку - немає ніякої гарантії того, що не дійде еволюції у бік недемократичних режимів [2, 9].

До переміщуючих країн між демократією і авторитаризмом А. Аношевський і Р. Хербут включають країни Латинської Америки (Мексика до 1997 року, Нігерія до 1999 року, Уганда, Венесуела, Перу та Індонезія) та Східної Європи (Україна, Хорватія, Росія, Албанія). В своїх публікаціях вони аналізують гібридні режими на прикладі України та Росії. На їх думку ці режими характеризуються домінуванням президента в політичній системі, порушенням громадянських свобод і прав, залежності судової влади від адміністрації та фальсифікацією виборів. Вони вважають, що у цих країнах, єдиним показником демократії є те, що вибори відбуваються (парламентські і президентські). Дослідники посилаються на Freedom House пишуть, що в 2004 році Україна була виборчою демократією а Росія електоральним авторитаризмом.

2. Трансформації політичної системи України

Після здобуття незалежності українська держава стала на шляху будови своєї власної політичної системи. Українська з Конституція 1996 року дала президенту дуже широкі повноваження і тим самим політична система держави стала президентсько-парламентською (специфікою системи було те, що президента підтримували олігархічні клани) зміни відбулися в 2004 році, по "помаранчевій революції" і нарадах "круглого столу" і за допомогою III туру президентських виборів, було вирішено ввести парламентсько-президентську систему (Закон про внесення змін до Конституції України від 8 грудня 2004 року). Однак 30 вересня 2010 року Конституційний суд України визнав поправки до Конституції з 2004 року не згідною з Конституцією і відхилив їх, тим самим українська система відновила попередній стан перед поправками в 2004 році.

Аналізуючи політичну системи України в контексті внутрішніх перетворень за Валентим Балукком можна виділити кілька етапів:

- 1) Лібералізація радянської системи
- 2) 1991-1994 роки - правління номенклатури;

3) 1994-2004 роки - правління олігархії;

4) 2005-2012 роки - ривалізація політичних груп (партії) та економічні інтереси [11, с. 17].

Процес змін в Україні на початку був визначений політикою перебудови Михайла Горбачова, який взяв на себе реформування радянської системи правління. Радянська республіка була заснована на принципі єдності держави. Зміцнення Верховна Рада яко вищого органу державної влади, не планувано її скасування. Однак незабаром стало ясно, що процес демократизації держави неможливі без впровадження принципу поділу влади[12].

Доступ до парламенту опозиції і поява нових політичних партій сприяли загостренню конкуренції на українській політичній сцені. На даному етапі на українській політичній сцені, відбувся чіткий поділ на комуністично-незалежний напрям (Леонід Кравчук) і комуністично-імперіалістичний (Станіслав Гуренко). У грудні 1991 року відбулися перші президентські вибори в поєднанні з референдум про незалежність. За незалежністю української держави висловилося 90,3 % українців, на частку яких припадає 76 % громадян, які мають право голосу. Вибори переміг Леонід Кравчук, здобуваючи 61,59 % голосів, у той час як лідер опозиції Вячеслав Чорновіл отримав 23,27 % голосів виборців [13]. Прихід до влади колишнього секретаря Комуністичної Партії України розпочав в новітній історії України період урядів номенклатури. На даному етапі, номенклатура продовжувала процес зверхньої трансформації, впровадженням демократичних інститутів в політичній та економічній сфері[14, с 132-139].

Українська держава ступила на шлях розвитку громадянського суспільства, одночасно опинившись в умовах економічної кризи, яка поступово перетворювалася на політичну кризу і привила до обміну влади. В правлінні номенклатури кївська олігархія змагалися з дніпропетровською. У результаті дострокових президентських виборів глави української держави

переміг Леонід Кучма. На парламентських виборах, які відбулися на основі мажоритарної системи більшість місць отримала так безпартійні кандидати, які вступили до лав влади. Номенкатура зміцнила свої позицію, що було результатом слабкої позиції національно-демократичних партії, які не були в змозі створити переконливу альтернативу. На даному етапі розвитку української держави, видно, що виборчі преференції зміщуються в ліво [11, с 20-21].

На етапі правління олігархії зміцнилася позиція кланових олігархічних груп, що сприяло утворенню так званого корпоративного капіталізму. Сформувалися три потужних групи: Дніпропетровська, Київська та Донецька. Президент в такій ситуації виступав в якості арбітра між інтересами різних груп. Він був у стані домінувати в процесі розробки нової конституції, прийнятої в 1996 році. Основний закон України зміцнив становище голови держави, в основному в області компетенцій, президент зберіг контроль над виконавчою владою. Тим не менш, Леонід Кучма намагався підпорядкувати Верховну Раду після парламентських виборів в 1998 році. А по переобраню в 1999 році прагнув отримати ще більші можливості влади шляхом ініціювання референдуму у 2000 році. "Завдяки" українському президентові політична система почали розвиватися в напрямку так званого "м'якого авторитаризму", де принцип політичного плюралізму замінив принцип олігархічного плюралізму [15, с. 114].

Президентські вибори 2004 року мали значний вплив на процес змін. У цей час в українському медійному дискурсі усе частіше появляється особа молодого і, здавалося, міркуючого по-іншому політики - Віктора Ющенко, який можна сказати, що він опинився в потрібному місці в потрібний час, бажаючи змінити хід історії держави. "Помаранчева революція" стала символом повстання суспільства проти фальсифікації виборів і також імпульсом України для демократичного розвитку і створиння перспективи інтеграції України в європейських структурах

Опозиції вдалося внести зміни до конституції, яка була частиною угоди на "круглому столі" [16, с 87-107].

Поправка до української конституції у 2004 році внесли ряд істотних змін, що стосуються функціонування основних органів держави, відповідно з якими українська держава функціонувала до 30 вересня 2010 року. За даними змінами з 2004 року президент втратив важливі механізми впливання на уряд, у вигляді призначення та звільнення глави уряду і міністрів, а також створення і ліквідації державних відомств. Прерогатива формування уряду перейшло в руки парламентської більшості, але позиції глави держави навряд чи стала слабкою, тому що він мав компетенції, щоб впливати на парламен, в основному за рахунок додаткових можливостей розв'язати Верховну Раду, (як це відбулося в 2007 році, коли В. Ющенко розв'язав парламент четвертої каденції), а також на функціонування судової системи. Український президент також отримав реальну можливість розпуску парламенту і зберег за собою право вета на закони, укази і постанови, як правило, вимагаючих контрасигнування прем'єр -міністра і міністра, відповідального за їх роботу. Парламент мав право відхилити вето президента і знесення президента з посади, затверджувати призначення міністрів закордонних справ, оборони та голову служби безпеки [14, с 562-565].

Зрівноважено також відносини між президентом і Радою Міністрів, що уможливило главі уряду відігравати важливу роль у верховних органах державної влади, а не залишатися заручником політики президента. Він звільнився від кадрової політики президента і взяв на себе компетенції ствпнення ресортів. Тим не менш, в уряді створино президентські міністерства, і глава держави має можливість припиняти дію актів Кабінету Міністрів України, діючи одночасно із заявою до Конституційного суду, щоб встановити їх згідність із законодавством. Президент виступав з проханням про

призначення Прем'єр-міністра і відставки уряду, схвалював призначення і звільнення глав урядів [17, с. 168-179, 18].

У результаті "помаранчевої революції" правлячу "партію влади" замінили нові групи ("Наша Україна", Блок Юлії Тимошенко, Соціалістична партія України, Партія промисловців і підприємців України), на основі яких Віктор Ющенко призначив уряд на чолі з Юлією Тимошенко. Програш партії корпорацій : донецький клан (Партія регіонів), дніпропетровський клан ("Трудова Україна ") і київський клан (СДПУо) ще не означав ліквідації олігархічної системи. Розкол у таборі помаранчевих відбувся уже у вересні 2005 року, коли президент розпустив уряд Юлії Тимошенко, щоб призначити уряд Юрія Єханурова президентові довелося укласти угоду з Віктором Януковичем. Парламентські вибори у 2006 році, які вперше відбулися на основі пропорційного виборчого систему підтвердили балансу сил у політичній сцени України. Незважаючи на підписання угоди на формування коаліційної більшості (БЮТ, "Наша Україна " і СПУ) помаранчевий варіант не був в змозі створити уряд, тому що соціалісти під час голосування з виборів спікера залишили ряди коаліції, уклавши союз з Партією регіонів і комуністами. Президент був змушений призначити уряд Віктора Януковича [19, С 7-8, 20, 53-65 с, 21, з 16-17].

При такому підході, українській політичній сцені діяла до весни 2007 року, коли чергова економічна криза призвела до розпуску Верховної Ради і призначення нових виборів. Партії помаранчевого табору здобули: Блок Юлії Тимошенко (156 місць) і "Наша Україна " (72 місця) могли створити свій уряд, на цей раз на чолі з Юлією Тимошенко. Тим не менше, більшість у 228 місць при мінімальній необхідності 226, виявилася мало стабільною, що у випадку розбіжностей в "Нашій Україні " і політично-економічних амбіціях Юлії Тимошенко викликала численні напруженості і кризи. Тим не менш, на президентські вибори у 2010 році, ще раз ввели зміни на українській політичній

сцені. Президентом держави був обраний кандидат від Партії регіонів Віктор Янукович, який призначив Миколу Азарова главою уряду. Специфікою українського партійної системи є те, що люди надають більше уваги політичним лідерам ніж самій партії. Слід також зазначити, що тільки 5 % населення належать до політичної партій[22, с 555-559]. Зміни в українській політичній сцені відбулися в 2012 році за рахунок парламентських виборів. Незважаючи на надії пов'язані в новими гравцяму (УДАР Віталія Кличка), то правлячої Партії регіонів отримала більшість в парламенті і то до неї належала прерогатива формування нового уряду. До парламенту також вийшли такі партії, ВО "Батьківщина". ВО "Свобода", УДАР і Комуністична партія України.

Висновки

Україна був тричі визнана Фондом Freedom House як країна вільна- демократична (до 2010 року). Проте, вже в 2011 році, доповідь, представлена Freedom House у червні в США визначили в Україні " нездорову політичну ситуацію " щодо зниження рівня демократії та забезпечення прав людини. Даний звіт є свідченням того, що ситуація в Україні після приходу до влади Віктора Януковича змінилася. Події для "помаранчевої революції" на думку дослідників привели до радикальних змін в українській політичній системи хоча в останніх публікаціях все частіше відходять від цієї позиції, називаючи її незграбною спробою української демократії. Величезний рівень громадянської активності (кампанія 2004 року) була замінена на скептичний підхідом до влади та громадянським невдоволенням (2010 виборчої кампанії).

Політична система України характеризується низьким рівнем конкурентоспроможності партійної системи, яка дозволяє відносно легко для президента забезпечити більшість для прийняття основних політичних рішень. Відсутність згоди між урядом і опозицією, обмеження свободи ЗМІ, порушення прав людини, відсутність незалежних груп інтересів, можуть

привести до висновку, що Україні потрібно багато часу, щоб позбутися радянського досвіду і прийняти нові європейські моделі політичної системи. Що значною мірі підтверджує посвалену у вступі тезу, що політична система України по оголошені незалежності протягом багатьох років балансувала на грані між демократією і авторитаризмом, тому її політичну систему можна назвати гібридним режимом.

Джерела:

1. Hankiss E., The „Second Society” is there an alternative Social Model Emerging in Contemporary Hungary?//Social Research 55:1/2, 1988.
2. O'Donnell G., Delegative democracy, “Journal of Democracy” 5 (1), 1996.
3. Diamond L., Development Democracy: Toward Consolidation, Baltimor 1999; Diamond L., Election without democracy: Thinking about hybrid Regims, “Journal of Democracy” 13, April 2002
4. Schmitter P. C., Karl T. L., What Democracy is... and Is Not, “Journal of Democracy” 2, nr. 3, 1991.
5. Way L.A., Levitski S., Competitive authoritarianism, Hybrid regimes after the Cold War, — New York: 2010.
6. Riabczuk M., Agony of a “Blackmail state”: Rise and (Possible) Fall of Post-Soviet Semi-Authoritarian Regims//A. N. Lushyckyj, M. Riabchuk (Hrsg.): Ukraine on its meandering path between East and West, — Frankfurt am Main: 2009.
7. Шипунов Г. Переотико-методологічні засади аналізу політичних режимів: український контекст// Наукові записки, серія політичні науки 3, Демократичний транзит на Україні підсумки електорального циклу 2004-2007 рр, — Острог: 2008.
8. Фурман Д., Движение по спирали: Политическая система России в ряду других систем, — Москва: 2010.

9. Antoszewski A., Herbut R., Systemy polityczne współczesnego świata, — Warszawa: 2001; Antoszewski A., Herbut R., Systemy polityczne współczesnej Europy, — Warszawa: 2006.

10. Carothers Th., How Democracies Emerge. The “Sequencing” Fallacy, “Journal of Democracy” Vol. 18, nr. 1, January 2007.

11. Baluk W., Transformacja systemu politycznego Ukrainy, Mołdowy i Białorusi// Białoruś, Mołdawia i Ukraina wobec wyzwań współczesnego świata/ red. T. Kapuśniak, K. Fedorowicz, — Lublin: 2009.

12. Рішення Конституційного Суду № 20-рп/2010 від 30.09.2010, [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-10>,

13. Міністерство юстиції України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/>.

14. Wiszka E., Systemy polityczne Ukrainy, — Toruń: 2007,

15. Ustroje polityczne krajów Wspólnoty Niepodległych Państw/ red. W. Baluk, A. Czajowski, — Wrocław: 2007.

16. Hurska L., System polityczny Ukrainy//Ukraina w stosunkach międzynarodowych/ M. Pietraś, T. Kapuśniak, — Lublin: 2007

17. Riabczuk M., Od Małorosji do Ukrainy, — Kraków: 2002,

18. Konstytucja Ukrainy z 28.06. 1996 r.; Закон України пронесення змін до Конституції України, 08.12.2004, VVR, 2005, N 2 s. 44.

19. Suszko O., Ocena zmian, które toczą się, z punktu widzenia potencjalnej integracji// Ukraina na drodze do Unii Europejskiej/ K. Smyk, Warszawa 2006.

20. Kowalski M., Malicki J., Błękit pomarańczy, czyli raport o podzielonym narodzie//Ukraina na zakręcie: drogi i bezdroża pomarańczowej rewolucji/ J. M. Nowakowski, — Warszawa: 2005.

21. Riabczuk M., Niespodziewani Ukraińcy// Ukraina 2004. Relacje polskich obserwatorów wyborów prezydenckich/ A. Krajewski, — Warszawa: 2005.

22. Matsiyevsky Y., Еліти в Україні до і після „Помаранчевої революції”// *Przywództwo, elity i transformacje w krajach WNP: problemy metodologii badań*,/ red. T. Bodio, — Warszawa: 2010, T. 2.